

Osmanlı'nın Son Kudüs Müftüleri

(The Last Jerusalem Muftis Of The Ottoman)

Hasan TELLİ

Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Assoc. Prof., Mersin University
İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology
İslam Tarihi Anabilim Dalı Department of İslamic History
Mersin | Türkiye Mersin | Türkiye
tellihasan@mersin.edu.tr orcid.org/0000-0002-9142-7469

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 12/Temmuz/2024 Received | 12/July/2024
Kabul Tarihi | 27/Ekim /2024 Accepted | 27/October/2024
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2024 Published | 31/December/2024

Bu makale, Geçmişten Günümüze Filistin (7-8 Mart 2024, Giresun) Sempozyumu'nda sadece sözlü olarak sunulan ve tam metni basılmayan "Osmanlı Son Döneminde Kudüs Müftüleri ve Fetva Eminleri" adlı tebliğin içeriğinin geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Atıf | Cite as:

Telli, Hasan. "Osmanlı'nın Son Kudüs Müftüleri [The Last Jerusalem Muftis Of The Ottoman]". *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 12/2 (Aralık | December 2024), 374-395.

[https:// DOI: 10.51450/ ilmiyat.1514865](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1514865)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

The Last Jerusalem Muftis of The Ottoman

Abstract: Jerusalem is considered one of the most sacred cities of Islamic civilization as it contains the Masjid al-Aqsa, the first qibla of Islam, and is the place where the miracle of Isrâ and Mi'raj of the Prophet Muhammad took place. Jerusalem, which was annexed to the Ottoman Empire by Yavuz Sultan Selim in 1516 and remained under Ottoman rule for 401 years, was captured by the British in 1917. During the Ottoman period, Jerusalem maintained its importance as a center of science, culture, art and civilization. During this period, the multi-ethnic and religious people in Jerusalem lived a peaceful, safe, peaceful, tolerant and stable life. The fact that there are not enough independent academic studies on the muftis, who lead the Muslims in Jerusalem and provide them with guidance and guidance on religious matters, has led us to work in this field. This study is about the muftis of Jerusalem who served in the last period of the Ottoman Empire. The study was discussed within the scope of Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi, Muhammed Tahir Efendi, Şeyh Abdülkadir Efendi, Muhammed Kâmil Efendi and Muhammed Emin Efendi, who were the muftis of Jerusalem who served in the last period of the Ottoman Empire and whose documents are in the Meşihat Archive. The study focused on the issues related to the identity information, education processes, licenses, services and official correspondence of these muftis. The study is a qualitative, descriptive and periodic research. The study was based on the document analysis method based on the analysis and evaluation of Ottoman archive documents on the subject. In the late Ottoman period, two different muftis, one Hanafi and one Shafi'i, served in Jerusalem at the same time. Here, the state took into account the expectations of the members of different jurisprudential sects. In addition to religious, charitable and fatwa services, the muftis played an active role in the administration of the city by taking part in the Jerusalem Majlis-i Idâre-i Livâ.

Keywords: Islamic History, Ottoman, Meshihat, Jerusalem, Mufti.

Osmanlı'nın Son Kudüs Müftüleri

Öz: İslâm'ın ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa'yı bünyesinde barındırması ve Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'raj mucizesinin gerçekleştiği yer olması yönüyle Kudüs, İslâm medeniyetinin en mukaddes şehirlerinden birisi sayılmıştır. Yavuz Sultan Selim tarafından 1516 yılında Osmanlı Devleti'ne katılan ve 401 yıl Osmanlı idaresinde kalan Kudüs, 1917 yılında İngilizlerin mandasına geçmiştir. Osmanlı döneminde Kudüs, ilim, kültür, sanat ve medeniyet merkezi olması yönüyle önemini korumuştur. Bu dönemde Kudüs'te multi etnik ve dinî bir yapıdaki halk huzurlu, güvenli, barış dolu, hoşgörülü ve istikrarlı bir hayat yaşamıştır. Kudüs'te Müslümanların dinî liderliğini yürüten, dinî konularda onlara rehberlik ve irşat hizmeti sunan müftüler hakkında yeterince müstakil akademik çalışmaların yapılmaması bizleri bu alanda çalışma yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışma Osmanlı son döneminde görev yapan Kudüs müftüleri hakkındadır. Çalışma, Osmanlı'nın son zamanlarında görev yapan ve Meşihat Arşivi'nde belgeleri bulunan Kudüs müftülerinden Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi, Muhammed Tahir Efendi, Şeyh Abdülkadir Efendi, Muhammed Kamil Efendi ve Muhammed Emin Efendi kapsamında ele alınmıştır. Çalışmada söz konusu bu müftülerin, kimlik bilgileri, eğitim süreçleri, icâzetnâmeleri, hizmetleri ve resmi yazışmalarıyla ilgili hususlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma nitel, deskriptif ve dönemsel bir araştırmadır. Çalışmada konuyla ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin analizi ve değerlendirilmesine dayalı doküman incelemesi yöntemi esas alınmıştır. Osmanlı son döneminde Kudüs'te biri Hanefî, diğeri Şafîî olmak üzere iki ayrı müftünün aynı anda görev yaptığı, burada devlet tarafından farklı fikhî mezhep mensuplarının beklentilerinin dikkate alındığı, müftülerin dinî, hayrî ve fetva hizmetlerinin yanısıra Kudüs Meclis-i İdâre-i Livâ'da görev alarak şehrin idaresinde aktif rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Osmanlı, Meşihat, Kudüs, Müftü.

Giriş

İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik açısından semâvî dinlerin en önemli ortak kutsal mekânı Kudüs'tür. Bu kutsallığın süreci şehirdeki Mescid-i Aksâ'nın yapımıyla başlamıştır. Hz. Peygamber (sas) Mescid-i Aksâ'nın, Mescid-i Harâm'dan sonra Allah'a ibadet etmek amacıyla yapılan yeryüzünün en eski ikinci mâbedi olduğunu bildirmiştir.¹ Kudüs, pek çok peygamberin hatıraları ve risalet mesajları ile doludur.² M.Ö. 12. yüzyılda Hz. Mûsâ, kendisine tabi olan birlikte Mısır'dan çıkarak Sînâ Çölü'ne varmıştır. Nebo Dağı'nda vefat eden Hz. Mûsâ, liderlik vazifesini Yeşu'ye bırakmıştır.³ Yahudiler Yeşu önderliğinde Filistin topraklarına girmişlerdir. M.Ö. 11 yüzyılda Hz. Dâvûd, kurduğu krallığının başkentini Kudüs olarak belirlemiştir. Ondan sonra tahta geçen Hz. Süleyman, Kudüs'te bir mâbed (Mescid-i Aksâ'yı) ve bir de saray yaptırmıştır. Kudüs daha sonra sırayla Babilliler (M.Ö. 1894-539), Mısırlı Ptolemaioslar (M.Ö. 305-31) ve Selevkoslar'ın (Seleukosların M.Ö. 312-64) ardından Romalıların (M.Ö. 27- M.S. 395) hâkimiyetine girmiştir. 70 yılında Roma komutanlarından Titus Kudüs'ü kuşatmış, mâbedi ve şehri yakmıştır.⁴ Hz. İsa ve Hristiyanlık Kudüs topraklarında ortaya çıkmış ve yayılmaya başlamıştır.⁵ Mescid-i Aksâ'nın, İslâm'ın ilk kiblesi olması ve Hz. Peygamber'in bir gecede Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gidip (isrâ mucizesi)⁶ buradan da semaya yükselerek Allah ile buluşması (mi'rac mucizesi)⁷ bu mescidin Müslümanlar nezdindeki kutsiyetini artırmıştır. Hz. Peygamber döneminde Bizanslıların elinde bulunan Kudüs, Hz. Ömer (öl. 23/644) döneminde Yermük Savaşı'nın (636) ardından 638 yılında fethedilmiştir. Hz. Ömer bizzat Kudüs'e gelerek şehri teslim almıştır.⁸ Emevîler

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîh*, thk. Merkezî'l-Bühûs. 10 Cilt. (Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 1433/2012.), "Kitâbü Bed'î'l-Halk" 57, Hadis No. 3427; Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Râid b. Sabri (Riyad: Dârü'l-Hadâra, 2015), Mesâcid 1-3, Hadis No. 520-521.

² Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1967), 1/161, 321, 333, 485-488; Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/207-213; Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/323-327.

³ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/207-213; Hakan Temir, "Filistin Bölgesinde Yaşayan Arap Kabilelerin Kökenleri ve Bölge Üzerindeki Etkilerinin Tespiti", *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Velioglu vd. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2024), 75-76.

⁴ Taberî, *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, 1/486-503; Harman, "Kudüs", 26/323-327.

⁵ Ömer Faruk Harman, "İsa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/465-472.

⁶ Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 21. Basım, 2011), el-Bakara/144; el-İsrâ/1.; İbn İshak, Muhammed. *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1978), 297-298.

⁷ Buhârî, "Salât", 1, Hadis No. 353; "Tevhîd", 37, Hadis No. 7513; Müslim, "İman" Hadis No. 259, 262-264.

⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî en-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1981), 174-175; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-Mu'âf, 1987), 3/184-189; Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Muhammed Sadık (Necef: el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1963), 2/136-137; Ebû Muhammed Ahmed ibn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Futûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dârü'l-Edvâ', 1991) 1/172-210, 222-223; İbnü'l-Esîr İzzüddîn Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ' (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978), 2/348-350; John Wilkinson, "Jerusalem under Rome and Byzantium 63 BC-637 AD", *Jerusalem in History*, ed. K.J.Asali, (England: Scorpion Publishing, 1989), 75-104; Tuğba Velioglu, "Müslüman Devlet Başkanlarının

Dönemi'nde Kubbetü's-Sahre ve Mescid-i Aksâ inşa edilmiştir. Emevîlerden sonra Kudüs, Abbâsîler (750-1258), Tolunoğulları (868-905), İhşidîler (935-969), Fâtımîler (909-1171) ve Selçuklu-Türkmenlerin (1040-1308) idaresinde kalmıştır.⁹ 1099 yılından itibaren Haçlıların egemenliğine giren Kudüs, 2 Ekim 1187 tarihinde Selâhaddin Eyyübî (öl. 589/1193) tarafından tekrar fethedilmiştir.¹⁰ Kudüs Memlüklerin (1250-1517) egemenliğinden¹¹ sonra 29 Aralık 1516 tarihinde Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹² Yavuz, Kudüs'ün idaresini Evrenosoğlu'na vermiş¹³ ve mevleviyetine/kadılığına ise Molla Ahfezade'yi atamıştır.¹⁴ Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Kudüs'te büyük imar faaliyetleri yapılmıştır. 4. Murad (1623-1640), Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve 2. Abdülhamid (1876-1909) Kudüs için önemli hizmetler sunmuştur. 1917 yılında Kudüs Osmanlı idaresinden çıkmış ve İngiliz manda yönetimi altına girmiştir.¹⁵

Osmanlı yönetiminde Kudüs daima sancak statüsünde kalmıştır. 1516-1831 yılları arasında Şam eyaletine tabi olmuştur.¹⁶ 1288/1871 yılına ait Suriye Vilayeti Salnâmesine göre Kudüs merkezinde toplamda 2211 hane bulunmaktadır. Bunlardan 1025 hane Müslüman, 620 hane Yahudi, 299 hane Rum ve 179 hane Latin kökenlidir.¹⁷

Kudüs'te Gayrimüslimlere Yönelik Uyguladıkları Hoşgörü Siyasetine Dair Örnekler", *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Veliogulu vd. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2024), 130-132.

- ⁹ Casim Avcı, "Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/327-329.
- ¹⁰ İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, (Kahire: Dârü'l-Menâr, 2004), 66-71; Bahâüddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*, th. Cemâleddin eş-Şeyyâl, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964), 135-136; Işın Demirkent, "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/329-332; Abdulhalim Oflaz, "Selâhaddin Eyyübî'nin Kudüs'ü Fethi, Şehre ve Şehir Halkına Muamelesi", *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Veliogulu vd. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2024), 26.
- ¹¹ Cengiz Tomar, "Kudüs (Memlükler Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/332-334.
- ¹² Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çeviren Ruşen Sezer, (İstanbul: YKY Yayınları, 2003), 39; Kamil Cemil el-Aselî, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/334-338.
- ¹³ Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-Tevârîh*, (İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1297), 2/342; Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Târih-i Solakzade*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1298/1880-1881), 391.
- ¹⁴ Evliya Çelebi, Evliya Mehmed Zillî ibn Derviş. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 9/493; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1989), 2/486.
- ¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (TS.MA.d)*, Gömlek No. 3532; 3539; 3555; 7114; *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)*, Gömlek No. 83-88, *Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d)*, Gömlek No. 863; 878; 898; Abdullah Cengiz, "Kudüs-i Şerif İdari Mektebi (1890-1913)", *History Studies* 12/1 (2020), 106. (103-124).
- ¹⁶ Kamil Jamil el-Aselî, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 16/335; Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (2003), 352.
- ¹⁷ Suriye Vilayeti Salnâmesi, "Salnâme 1288 3. Defa", (Şam: Suriye Litografya Matbaası, 1288), 149.

Tablo 1: 1871 yılı Kudüs nüfusu ve etnik yapısı¹⁸

1288/1871 yılına ait Suriye Vilayeti Salnamesine göre Kudüs merkezinde milletlere göre hane sayısı		
Sıra	Millet	Hane sayısı
1	İslam	1025
2	Rum	299
3	Latin	179
4	Katolik	18
5	Protestan	19
6	Kıpti	44
7	Süryani	7
8	Yahudi	620
	Toplam	2211

1872-1917 yılları arasında Kudüs müstakil mutasarrıflık statüsüyle doğrudan merkeze bağlı olmuştur.¹⁹ 1288/1871 yılı *Suriye Vilayeti Salnâmesi*'nde Kudüs merkezindeki cami, tekke, türbe, kilise, havra, mektep, dükkân, hamam, han, değirmen, fırın, sabunhane gibi mimari yapılar ve sayıları hakkında önemli bilgiler verilmektedir.²⁰ Bu bilgileri tablo halinde şu şekilde derlemek mümkündür.

Tablo 2: 1871 yılı Kudüs'te mimari eserler²¹

1288/1871 yılına ait Suriye Vilayeti Salnamesine göre Kudüs merkezindeki çeşitli mimari yapıların sayısı					
Sıra	Mimari yapı	Sayısı	Sıra	Mimari yapı	Sayısı
1	Cami	1	10	Şakirdan-ı Ğ	1242
2	Mescit	78	11	Dükkân	910
3	Tekke	8	12	Mağaza	141
4	Türbe-i evliya	53	13	Hamam	4
5	Kilise	37	14	Han	2
6	Kenise-i Yahudi (Yahudi havrası)	8	15	Değirmen	14
7	Mekteb-i S (Sıbyan olabilir)	7	16	Fırın	22
8	Şakirdan-ı S (Sıbyan olabilir)	341	17	Sabunhane	20
9	Mekteb Ğ	19	18	Mu'sira (sıkımhane)	9

Osmanlıların Kudüs'teki hâkimiyetinin sonunda hazırlanan 1333-1334/1918 tarihli "*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*" salnâmesine göre Kudüs sancağı dâhilinde Yafa, Gazze, Birü's-Seb ve Halilü'r-Rahman kazaları bulunmaktadır.²²

¹⁸ Suriye Vilayeti Salnâmesi, "*Salnâme 1288 3. Defa*", 149.

¹⁹ el-Aselî, "Kudüs", 26/334-338; Cengiz, "Kudüs-i Şerif İdadî Mektebi (1890-1913)", 116.

²⁰ Suriye Vilayeti Salnâmesi, *Salnâme 1288*, 149-150.

²¹ Suriye Vilayeti Salnâmesi, *Salnâme 1288*, 149-150.

²² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1333-1334 sene-i Maliye*, (Dersaadet: Hilal Matbaası, 1334), 775-778.

Osmanlı Son Döneminde Kudüs Müftüleri

Osmanlı döneminde kurumsal anlamda müftülüğün/şeyhülislâmlığın, Molla Fenârî'nin (öl. 834/1431) 1425 yılında Bursa Müftülüğü'ne atanmasıyla başladığı kabul edilir. 15. yüzyılda II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) dönemlerinde Molla Fenârî, Fahreddîn-i Acemî (öl. 865/1460-61?), Molla Hüsrev (öl. 885/1480), Molla Abdülkerim Efendi (öl. 895/1489) ve Molla Gürânî (öl. 893/1488) gibi âlimler müftülük makamında bulunmuştur. Devrinin meşhur şahsiyetlerinden olan Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) ve Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1526) uzun müddet müftülük görevi yapmıştır. İstanbul müftüsüne müftülenâm veya şeyhülislâm da denilmiştir. 1425'te mütevazı bir fetva makamı olarak ortaya çıkan şeyhülislâmlık 16. yüzyılın başlarından itibaren meşihat ve meşihat-ı islâmiyye şekline bürünmüştür. Kendilerine sorulan/danışılan dini, siyasi ve idari konularda islâm hukukuna özellikle Hanefi fihkına göre fetva vermekle görevli olan şeyhülislâmlar Fâtih Kanunnâmesi'nde protokol ve hiyerarşide devlette üstün bir konuma getirilmiştir. 16. yüzyılda mevleviyet derecesindeki kadı ve müderrislerin tayin, terfi ve diğer resmi işlemleri kazaskerlerden şeyhülislâmların uhdesine bırakılmıştır. Şeyhülislâm ilmiye teşkilatının başı ve ulemanın reisi olmuştur. Osmanlı taşra teşkilatında bütün eyalet/vilayet, sancak/liva ve kaza müftülerinin atamaları, azilleri, yer değişiklikleri ve resmi işlemleri şeyhülislâmlık kurumu tarafından deruhte edilmiştir.²³ Vilayet, sancak ve kazalarda görev yapan müftüler genel anlamda idareci sınıftan sayılmasalar ve şehirde saygın kişiler olmuşlardır. İdarenin, kadının ve halkın çözemedikleri dinî sorunların çözümüne yönelik hizmetler sunmuşlardır.²⁴ Kudüs müftüleri de şeyhülislâmlık/meşihat makamı tarafından atanmıştır. Osmanlı arşivlerinde Kudüs müftüleriyle ilgili birçok belge ve bilgiye ulaşmak mümkündür.

Kudüs müftüsü ve kadısına yazılan 24 Kasım 1584 tarihli hükümde Kudüs'teki Beç (Avusturya) elçisinin bir talebi yer almaktadır. Beç elçisi, Kudüs'te Nemçe (Avusturya) halkından birkaç keşişin sakin olduğunu, bu keşişleri ziyarete gelen gayrimüslimden her sene binlerce flori hasılat temin edildiğini, söz konusu keşişlerin emlâkinin yıkıldığını ve bu suretle ziyaretlerin kesildiğini ifade etmiş ve mezkûr emlâkin tamirine müsaade olunmasını talep etmiştir. Bu talep Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülmüş ve bu durumun araştırılıp teftiş edilmesine karar vermiştir. Akabinde keşiş emlâkinin neden yıkıldığı, ne tür bir emlâk olduğu, tamirinin mümkün olup olmadığı gibi hususları tafsilatlı bir şekilde içeren bir bilgi notunun gönderilmesi hususunda Kudüs müftüsü ve kadısına hüküm gönderilmiştir.²⁵ Bu belge, Kudüs müftüsünün fetva hizmetlerinin yanısıra şehirdeki önemli dini hadiselerde görüşüne başvurulduğunu ve bizzat bu hadiselerle ilgili araştırmalar yapması konusunda resmi muhatap alındığını göstermesi açısından önemlidir.

²³ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

²⁴ Asuman Karabulut- Hatice Tercan, "Erzurum Vilayet Salnâmelerine Göre Erzincan Sancağında İdari Taksimat", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 69 (2020), 507.

²⁵ BOA, *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d.), Gömlek No. 55-76.

22 Temmuz 1688 tarihli bir belgede Kudüs müftüsü Zeyneddin Arab'ın müftülük görevinin yanı sıra Mescid-i Aksâ ve Sahratullahü'l-Müşerreffe Evkafı'ndan günlük on beş akçe ile hitabet cihetine mutasarrıf olduğu ve vefatından sonra bu hitabet görevinin Kudüs kadısı Ali Efendi'ye tevcih edildiği ifade edilmiştir.²⁶

Osmanlı döneminde her yıl Haremeyn'e (Mekke ve Medine'ye) surre alaylarının/yardımlarının gönderilmesi adet olmuştur. Osmanlıda padişah ailesine ve devlet ricaline ait büyük vakıfların gelirlerinin bir kısmı Haremeyn'e tahsis edilmiştir. İstanbul, Kastamonu, İzmir, Tokat Üsküp, Kıbrıs, Selanik, Bağdat, Budin, Temeşvar, Urfa, Van, Musul, Niğde gibi pek çok Osmanlı şehirlerinde Haremeyn vakıfları kurulmuş ve bu vakıfların önemli gelirleri aynı şekilde Haremeyn'e gönderilmiştir. Bazı vakıflar Mekke ve Medine'nin yanı sıra Kudüs'e de surre yardımları göndermiştir. Bu yardımlar buradaki görevlilere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Kudüs'teki görevli ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere surre yardımı gönderen vakıflar arasında Sultan 1. Murad, Sultan 2. Selim, Turhan Hatice Sultan ve Valide Sultan vakıflarını zikredebiliriz.²⁷ 15 Eylül 1594 tarihli surre defterinde, surre emini dergâh-ı ali kapıcılarından Hasan Bey yediyle Kudüs ahalisine gönderilen surrenin, Kudüs müftüsü, şeyhü'l-harem, Mescid-i Aksâ hatipleri, imamları, Kudüs-i Şerif haremi ve Sahratullah ve Mescid-i Aksâ hademeleri, müezzinler, kâtipler, bevvalar gibi görevlilere, salih kimselere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı ifade edilmiştir.²⁸ Burada surre yardımlarından Kudüs müftüsünün de nasiplendiği görülmektedir. Sultan Selim Han Vakfı'na ait 25 Mart 1610 tarihli vakıf defterinde Kudüs'teki Sahratullah-ı Müşerreffe, Mescid-i Aksâ ve Cami-i Muaviye'nin, cizyeden ve mezra icarlarından tahsil edilen gelirlerinden bahsedilmiştir. Söz konusu defterde müftü, müteveli, hatip, imam, müezzin, şeyhü'l-harem ve vakıf hademesi gibi görevlilere yapılan masraflara da yer verilmiştir.²⁹ Bu defter Kudüs'teki vakıf gelirlerinden Kudüs müftüsüne belli bir miktarda tahsisatın yapıldığına işaret etmektedir. Kudüs müftüleri İstanbul'dan gönderilen surre yardımlarının/sadakalarının fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaları konusuyla da yakından ilgilenmişlerdir. 23 Ekim 1786 tarihli belgede, Kudüs müftüsü Necmeddin Efendi, Mescid-i Aksâ'nın şeyhü'l-haremi Abdülvehhâb Efendi, Kudüs nakîbüleşrafı Muhammed Emin Efendi ve Feyzullah er-Rufâî Efendi, payitahttan gönderilen 6 bin kuruştan fazla surre yardımının Kudüs'e ulaştığını bu sadakaların hepsinin Kudüs'teki fakir ve miskinlere dağıtıldığını teşekkür ve dualarla ifade etmişlerdir. Bu belgede gönderilen yardım "surre-i rûmiyye" ve "sadaka-i Osmâniyye" olarak vasıflandırılmıştır.³⁰

Kudüs müftüleri, Kudüs'te hayır hizmetleri yapan vakıfların çalışmalarını yakından takip etmişler ve yapılan hayırlı hizmetleri desteklemişlerdir. Örneğin 4 Mart 1840 tarihli belgede

²⁶ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evkaf (TS.MA.e)*, Gömlek No. 1122-70.

²⁷ Alaattin Aköz, "İstanbul'dan Kutsal Topraklara Uzanan Sevgi Yolu: Surre Alayları ve 1680 Surreleri", *Üç Kıta- Bir Tarihçi Prof. Dr. İlhan Şahin Armağanı*, ed. Güljanat K. Ercişasın- Muhammed Bilal Çelik (Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları, 2021), 217-240.

²⁸ BOA, *(TS.MA.d)*, Gömlek No. 1213.

²⁹ BOA, *(TS.MA.d)*, Gömlek No. 1613.

³⁰ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evkaf (TS.MA.e)*, Gömlek No. 689-34.

Kudüs müftüsü Carullah Efendi ve Şâfiî müftüsü İshak Efendi, bazı zevatla beraber Kudüs'te Haseki Sultan İmaretî Vakfı'nın mütevellisi Mehmed Bey'in, vakfa ait suyollarını tamir ettirdiğini ve herkesin kendisinden memnun olduğunu padişaha bildiren bir arz yazmışlardır.³¹

Osmanlı taşra teşkilatında yapılan düzenlenmeyle ilgili olarak 1 Ocak 1849'da Sultan Abdülmecid'in onayıyla bir talimatname yürürlüğe konmuştur. Talimatname gereğince eyaletlerde "eyalet meclisinde" ve sancaklarda ise "sancak meclisi" teşkil edilmiştir. Eyalet meclisinde müftü de aza olarak görev almıştır. 22 Ocak 1871 tarihinde İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir.³² Bu yılda Kudüs müftüsü, Kudüs Liva İdaresi Meclisi'nde (Meclis-i İdâre-i Livâ'da) asil üye olarak görev yapmıştır. 1288/1871 yılı *Suriye Vilayeti Salnâmesi*'nde söz konusu mecliste Kudüs mutasarrıfı, müftüsü, muhasebecisi ve tahrirat müdürü meclisin tabii (asli) azaları; Tahir Halid, İbrahim Efendi, Hana Efendi ve Benato Efendi ise seçilmiş azaları (âzâ-yı müntahabe) olarak kaydedilmiştir.³³ 1915'te Kudüs Mutasarrıflığı bir takım mahzurlar bulunduğu gerekçesiyle müftü ve ruhani liderin idare meclisindeki görevlerinden alınması ve münavebeye tabi olarak dönem dönem görev yapmaları konusunda sadareten bir talep de bulunmuşsa da bunun vilayet nizamnamesi kurallarına aykırı olduğu beyan edilmiştir.³⁴

Kudüs dini ve siyasi açıdan hassas bir konumda bulunduğundan Kudüs müftülerinden de bu hassasiyetin gözetilmesi beklenmektedir. Bu anlamda müftülerin Osmanlı Devleti'nin Kudüs'le ilgili uluslararası düzeyde siyasi menfaatleri ve hassasiyetleri çerçevesinde hareket etmeleri gerekmektedir. Buna aykırı davranışlarda bulunan müftüler hakkında soruşturma başlatılmıştır. 23 Ocak 1898 tarihli belgede bu tür bir durumdan bahsedilmektedir. 1897 yılında Mısırlı bir takım bedeviler Kudüs'e gelerek araziler satın almış ve Kudüs naibi ile gizlice görüştüktan sonra Kerek sancağına dağılarak burada fesat başlatmışlardır. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Mısır hidivinin kardeşi Üzeyr Bey, el-Ariş ve Gazze'ye uğrayarak Kudüs'e gelmiş ve söz konusu satılan arazilerin haritaları hakkında gizlice Kudüs naibi ve müftüsü ile birkaç defa görüşme yapmıştır. Naib tarafından Üzeyr Bey'e ve bazı nüfuzlu kişilere mahkeme-i şeriyyede bir ziyafet verilmiştir. Akabinde Üzeyr Bey, Kudüs naibi ve müftüsü ile üç saat gizli bir şekilde müzakere yapmıştır. Bu durum payitahta bildirilmiştir. Bunun üzerine naib ve müftü hakkında bir tahkikat başlatılmıştır.³⁵ Belgede ismi zikredilmemiştir ancak bu yılda Kudüs müftüsünün Muhammed Tahir el-Hüseynî olduğu görülmektedir.³⁶

³¹ BOA, (TS.MA.e), Gömlek No. 817-26.

³² *Düstur* (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1289), cilt 1, 625; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 5 Eylül 1996, 89-103; Seral Tuncer, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, ed. Fethi Gedikli, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016), 576, 579.

³³ Suriye Vilayeti Salnâmesi, "Salnâme 1288, 62.

³⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S)*, Gömlek No. 60-50.

³⁵ BOA, *Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO)*, Gömlek No.1073-80440.

³⁶ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MŞH), *Ulema Sicil Dosyaları (USD)* No. 3733-01, sayfa 9.

Vilayetlerdeki müftülerin protokoldeki yerleri ile ilgili olarak 9 Ocak 1915 tarihli belgede önemli açıklamalar yapılmıştır. Buna göre vilayet idare meclisindeki azaların yerleri açıkça belirlenmiştir. Bu azalardan valinin sağ tarafına memurların, sol tarafına ise müftü, ruhani liderler ve seçilmiş azaların oturması uygun bulunmuştur. Ayrıca mazbata yazısının altında birinci satıra valinin ve memurlarının, ikinci satıra da müftü ile diğer azaların derecelerine göre ve alfabetik sırasıyla imza atmaları gerektiği ifade edilmiştir.³⁷

Osmanlı son döneminde Kudüs sancağı idaresinin başında mutasarrıf bulunmaktadır. Bu mutasarrıfın altında birçok birim ve kuruluşlar yer almaktadır. Mutasarrıfın idaresi altında hizmet yürüten müftüler ve diğer birim amirleri/görevlileri hakkında en sağlıklı bilgilere salnâmelerde ulaşmak mümkündür. 1908, 1910 ve 1918 yıllarına ait *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyelerde* Kudüs müftülerinin isimleri de açıkça yazılmıştır. 1908'de Kudüs müftüsü Muhammed Tahir Efendi ve 1901 yılında Muhammed Kamil Efendi olarak belirtilirken 1918 yılında ise Kudüs Hanefi ve Şafi müftüleri ayrı ayrı zikredilmiştir. Buna göre 1918 yılında Muhammed Kamil Efendi Kudüs'ün Hanefi müftüsü, Şeyh Muhammed Tahir Efendi ise Kudüs'ün Şâfiî müftüsü olarak kaydedilmiştir. Söz konusu salnâmelerde Kudüs müftüleri ve onların mesai arkadaşları tablolar halinde zikredilmiştir.³⁸

Osmanlı son döneminde Kudüs'te Muhammed Tahir el-Hüseynî, Muhammed Tahir Efendi, Şeyh Abdülkadir Efendi, Muhammed Kamil Efendi ve Muhammed Emin Efendi müftü olarak görev yapmıştır. Bu müftüler hakkında daha önce akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma bu anlamda spesifik konusu ve kapsamı açısından özgün bir değer taşımaktadır. Çalışmada nitel araştırmalar içerisinde yer alan arşiv belgelerini incelemeye dayalı doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Meşihat arşivi belgelerine göre Osmanlıların son Kudüs müftülerinin hayatlarını kronolojik olarak şu şekilde detaylandırabiliriz.

1. Muhammed Tahir el-Hüseynî

Muhammed Tahir el-Hüseynî, 1843 yılında Kudüs'te dünyaya gelmiştir. Babası Hz. Hüseyin'in sülalesinden eski Kudüs müftüsü Seyyid Mustafa Efendi'dir.³⁹ Seyyid Mustafa Efendi'nin babası Seyyid Tahir de eski Kudüs müftülerindendir. 18 Mart 1846 tarihli belgede Seyyid Mustafa Efendi'nin Kudüs müftüsü olan Cumâ'î-zâde Seyyid Abdurrahman'ın yaşlılık sebebiyle görevinden ayrılması üzerine yerine müftü olarak tayin edildiği ifade edilmiştir.⁴⁰ Hâsılı Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi'nin, babası da dedesi de eski Kudüs müftülerindendir. İlerde bahsedileceği üzere oğlu Muhammed Kamil'de daha sonra Kudüs müftüsü olacaktır.

³⁷ BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)*, Gömlek No. 202-7.

³⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Dersaadet: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1323), 924-925; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Selanik Matbaası, 1326), 826; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Dersaadet: Hilal Matbaası, 1324), 776-777.

³⁹ MŞH, *USD*, 3733-01, sayfa 9.

⁴⁰ BOA, *A.MKT*, Gömlek No. 38-24.

Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi iptidai mektebini tamamladıktan sonra Harem-i Kudüs-ı Şerif'in yani Mescid-i Aksâ'nın çeşitli hocalarından nakli ve akli ilimleri tahsil etmiştir. Arapça yazıp konuşmaktadır. Türkçeyi ise sadece konuşabilmektedir. Telif ettiği bir eseri ve şehâdetnâmesi yoktur. Genç yaşta 20 Aralık 1865 tarihli menşur ile 400 kuruş maaşla Kudüs-ı Şerif müftülüğüne tayin edilmiştir. Ülkede maaşların genel anlamda düştüğü dönemde maaşı 205 kuruşa düşürülmüştür. 15 Receb 1287/11 Ekim 1870 tarihli ferman-ı âli gereğince İzmir mücerred payesi uhdesine tevcih edilmiştir. 21 Muharrem 1304/20 Ekim 1886 tarihli berat ile kendisine üçüncü rütbe-i mecîdî nişanı ihсан edilmiştir. Görev süresi boyunca vazifesinde herhangi bir ayrılma veya mahkemeye sevk edilme durumu olmamıştır. 1 Kasım 1908 tarihinde vefat etmiştir.⁴¹

Kudüs müftüsü Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi'nin 22 Ağustos 1299/3 Eylül 1883 tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tezkiresinde yaşının 41 olduğu, Kudüs'te 1843 yılında doğduğu, burada ikamet ettiği, boyunun uzun, gözünün ela ve alâmet-i fârikasının beyaz benizli olduğu ifade edilmiştir.⁴²

11 Ekim 1870 tarihli belgede Kudüs müftüsü Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi'ye İzmir mücerred payesinin Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi tarafından verildiği beyan edilmiştir. Müftü "*ekdâ kudâti'l-müslimîn evlâ vülâti'l-muvahhidîn ma'denü'l-fadli ve'l-yakîn râfi'u 'ilâmi'-ş-şerî'ati ve'd-dîn vârisü ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn el-muhtassu bi-mezîd-i 'inâyeti'l-mu'în hâlâ Kudüs-ı Şerif müftüsü*" şeklinde vasıflandırılmıştır. Buna göre onun Müslümanlar arasında zamanının ve bölgenin en bilgili, en büyük kadılarından, tevhit inancını benimseyen veli kullar arasında en veli zatlardan ve Cenâb-ı Hakk'a yakınlık mertebesini kazanmış olan seçkin kullarından biri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca onun fazilet ve kesin bilginin kaynağı, dinin ve şeriatın bayrağını yükselten, peygamberlerin varislerinden ve Allah'ın lütuf, ihسان ve inayetini mazhar olan bir zat olduğu ifade edilmiştir.⁴³ 20 Ekim 1886 tarihinde kendisine üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı verildiğini beyan eden belgede ise kendisi hakkında "*Kudüs-ı Şerif müftüsü ekdâ kudâti'l-müslimîn mevlanâ Muhammed Tahir Efendi zîdet fedâiluhû cevher-i ilm-i irfân ile mütehallî ve mevsûf*" ifadelerine yer verilmiştir. Burada da yine onun kadıların en büyük kadısı olduğuna ve ilim ve irfan cevheriyle süslendiğine vurgu yapılmıştır.⁴⁴ Bu övgülü ifadeler Osmanlı devletinin bürokratik yazışmalarda nezakete, Kudüs'e ve Kudüs müftülük makamına ne kadar değer verdiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Muhammed Tahir el-Hüseynî Efendi'nin müftülüğe tayin edildiğini gösteren 20 Aralık 1865 tarihli atama belgesinde müftülük makamına Seyyid Mustafa el-Hüseynî Efendi'nin vefatından sonra göreve atandığına, ehliyet ve liyakatinden dolayı bu vazifeye tevdi edildiğine, fetva vermesi için izin verildiğine, fetva verirken Hanefi imamların en sahih görüşlerine ve muteber kitaplardan

⁴¹ MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 9.

⁴² MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 9.

⁴³ MŞH, USD, No. 733-01, sayfa 10.

⁴⁴ MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 11.

nakledilen sarıh nakillere göre fetva vermesine ve fetvalarını “Kudüs-ı Şerif Kazası Müftüsü” diyerek imzalamasına vurgu yapılmıştır.⁴⁵ Söz konusu 20 Aralık 1865 tarihli atama belgesi şöyledir.

“İzzet-meâb Kudüs-ı Şerîf’de sâkin es-Seyyid Muhammed Tâhir el-Hüseynî Efendi Ba’de’s-selâm. İnhâ olunur ki. Kudüs-ı Şerîf’de me’zûnen bi’l-iftâ olan es-Seyyid Mustafa el-Hüseynî Efendi’nin vukû’-ı vefâtının ve senin ehliyetin ve istihkâkına mebnî hizmet-i celîle-i fetvâya me’zûniyetin bâ-i’lâm-ı istid’â ve Kudüs-ı Şerîf Mutasarrıflığından inhâ olunmağla kazâ-i mezbûrede iftâya tarafımızdan sana izin verilmiştir. Gerekdir ki lede’l-istiftâ esah ekvâl-ı eimme-i Hanefiyye ‘aleyhi rahmet-i rabbi’l-beriyye ile iftâ edûb kütüb-i mu’tebere den nakl-i sarîh ve imzalarında Kudüs-i Şerif Kazası Müftüsü deyü tasrîh eylesin. Ve’s-selam. Hurrîre fî gurret-i Şa’ban senete isney ve semânîne ve mieteyn ve elf. El-Fakîr Ömer Hüsameddin ‘ufiye ‘anhu.”⁴⁶

Muhammed Tahir el-Hüseynî için Bâb-ı Fetva Sicilli Ahval Şubesi’nde hizmet cetveli düzenlenmiştir. Buna göre müftü, göreve başladığı 1867 yılında 400 kuruş maaş alırken 1877’de maaşı 275’e, 1880’de ise 205 kuruşa düşmüştür. Maaşların düşmesinde 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın en önemli etken olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷

Tablo 3: Kudüs Müftüsü Muhammed Tahir’in hizmet cetveli⁴⁸

Kudüs müftüsü Muhammed Tahir el-Hüseynî’nin hizmet cetveli					
Memurun ismi		Doğum tarihi	Devlet hizmetine giriş tarihi	Son memuriyeti	İstida tarihi
Muhammed Tahir Efendi b. Mustafa		1843	13 Eylül 1865	Müftülük	21 Ocak 1909
Müftülük memuriyeti tarihleri		Müftülük memuriyeti müddeti			
Hangi tarihten	Hangi tarihe	Sene	Gün	Ay	Aylık maaşı
13 Eylül 1865	12 Mart 1867	1	6		400 kuruş
13 Mart 1867	20 Haziran 1869	2	3	8	333 kuruş
21 Haziran 1869	12 Ekim 1877	2	3	22	300 kuruş
13 Ekim 1877	12 Haziran 1877	5	8		275 kuruş
13 Haziran 1877	23 Aralık 1878	1	3	11	245 kuruş
24 Aralık 1878	12 Eylül 1879		8	19	285 kuruş
13 Eylül 1879	12 Mart 1880		6		256 kuruş
13 Mart 1880	31 Ekim 1908	28	7	18	205 kuruş
Vefatı 1 Kasım 1908- Toplam		43	1	18	

5 Mart 1900 tarihli belgede Kudüs Müftüsü Tahir Efendi’ye ait olan Gazze’ye bağlı Resm köyünün her sene yıllık aşarının müftü tarafından iltizam edildiği ve 1900 yılında yapılan müzayedede iltizam bedelinin yarı fiyatla söz konusu müftünün akrabası ve adamlarının uhdesine ihale olunduğu ve bu şekilde hazinenin zarara uğratıldığı ifade edilmiş ve gereğinin yapılması emredilmiştir.⁴⁹

⁴⁵ MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 8.

⁴⁶ MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 8.

⁴⁷ MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 8.

⁴⁸ MŞH, USD, No. 3733-01, sayfa 8.

⁴⁹ BOA, Mektubi Kalemî (MF.MKT), Gömlek No. 2313-135.

2. Muhammed Tahir Efendi

Muhammed Tahir Efendi 15 Temmuz 1855 tarihinde Kudüs'te dünyaya gelmiştir. Babası ulemadan Şeyh Abdülkadir Efendi'dir. Soyu Hz. Peygamber'in soyuna dayanmaktadır. Muhammed Tahir Efendi, ilk eğitimini Mescid-i Aksâ'da ve medresesinde tahsil etmiştir. Burada dini ve fenni ilimleri okuyup ikmal ederek 3 Mart 1874 tarihinde icazetname almıştır. Arapça ve Türkçe bilmektedir.⁵⁰

Muhammed Tahir Efendi, 1 Temmuz 1905 tarihli menşur ile Kudüs'ün Şafiî müftüsü olarak tayin edilmiştir. Müftülük görevinin yanı sıra Mescid-i Aksâ'da dini ilimleri tedris ile de iştigal etmiştir. Kudüs'te bazı meclis ve komisyonlarda görevlendirilmiştir. 18 Nisan 1906 tarihinde İzmir paye-i mücerrede ve 18 Ocak 1913 tarihinde ise Edirne paye-i mücerrede rütbelerine nail olmuştur. Hüsnü hizmetine binaen kendisine 26 Mayıs 1914 tarihli ferman-i âlî gereğince üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ve 12 Ekim 1915 tarihli ferman ile de liyakat madalyası verilerek taltif edilmiştir. Memuriyeti boyunca mahkemeye sevk olunacağı herhangi bir olumsuz durumla karşı karşıya kalmamıştır.⁵¹

3. Muhammed Kamil el-Hüseynî Efendi

Muhammed Kamil Efendi, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundandır. Babası eski Kudüs müftüsü Muhammed Tâhir el-Hüseynî'dir. Babası 27 Şubat 1895 tarihli fermân-ı âli ile Kudüs müftüsü olarak tayin edilmiş ve babasına Edirne paye-i mücerredini verilmiştir. Muhammed Kamil Efendi Kudüs'te Şubat 1872 tarihinde doğmuştur. İptidai mektebini Kudüs'te okumuş ve bu dönemde Kur'an-ı Kerim okumayı ve tecvid ilmini öğrenmiştir. Kudüs'te Rüştîye Mektebi'nde dört yıl okumuş ve burada Arapça, Türkçe, Farsça, Fransızca, hesap, tarih, coğrafya, imla, inşa, hat ve resim derslerini tahsil etmiştir. Buradan mezun olup şehâdetnâmesini aldıktan sonra idadi eğitimini Mescid-i Aksâ'da devam etmiştir. Buna dair elinde belgesi de mevcuttur. Böylelikle lise eğitimini Kudüs'te tamamladıktan sonra Mısır'a gidip Ezher Camii'nde beş sene eğitim görmüştür. Buradaki medreseden icazetname almıştır. Türkçe konuşmakta, okumakta ve yazmaktadır. Biraz da Fransızca konuşabilmektedir.⁵²

Muhammed Kamil Efendi 16 Mart 1900 tarihinde Kudüs Niyâbet-i Şeriyye vekâletine memur olarak atanmıştır. Böylece 28 yaşında resmi görevine başlamıştır. 6 Nisan 1900'a kadar niyâbet vekâletinde bulunmuş ve 1117 kuruş 10 pare maaş almıştır. Bu göreviyle alakalı olarak Meclis-i İdare'den alınan bir belge sureti de kendisinde bulunmaktadır. Kudüs müftülük kadrosunun münhal olması nedeniyle Meşihat makamının 9 Kasım 1908 tarihli telgraf namesiyle Kudüs müftülüğüne vekâleten görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir ay vekâleten bu görevi yürüttükten sonran 3 Aralık 1908 tarihinde Kudüs müftülüğüne asaleten atanmıştır. Kendisine aylık 205 kuruş maaş bağlanmıştır. Muhammed Kamil el-Hüseynî Efendi vazifesi esnasında herhangi bir şeyden

⁵⁰ MŞH, USD, No. 3088-02, sayfa 1-5.

⁵¹ MŞH, USD, No. 3088-02, sayfa 1-5.

⁵² MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 1.

dolayı mahkeme altına alınmamıştır. 11 Mayıs 1909 tarihinde bizzat kendisinin doldurduğu tercüme-i hal varakasını Meşihat makamına göndermiştir.⁵³

Muhammed Kamil Efendi Kudüs Rüşdiye Mektebi'nden bir şehâdetnâme de almıştır. Kudüs Maarif Meclisi tarafından yazılan 28 Temmuz 1887 tarihli belgede ifade edildiğine göre Muhammed Kamil Efendi Rüşdiye Mektebi'nin 4. sınıfında tüm derslerden sınava girmiş ve 98 ortalama ile şehâdetnâme almaya hak kazanmıştır. Yapılan imtihanda Muhammed Kamil Efendi Arapçadan 10, Farsçadan 10, Türkçeden 9, Fransızcadan 8, hesabdan 8, coğrafyadan 9, tarihten 8, imla ve inşadan 9, hattan 9, resimden 8 ve terbiye dersinden 10 puan almıştır. Elde ettiği 98 puan ile ala derecesinde mezun olmuştur. Muhammed Kamil Efendi'nin bu mektepteki Fransızca muallimi Beşar Habib, rik'a muallimi Mustafa Halife, birinci muallim Abdullah Hilmi ve ikinci muallimi ise Muhammed Tahir'dir. Şehâdetnâmesini aldığı imtihan komisyonunda ise İbrahim, Osman, Ali el-Hamaî ve Mustafa Halife mümeyyiz olarak Ali ve Mûsâ Ebussuûd ise muallim olarak görev almıştır.⁵⁴

Muhammed Kamil Efendi Ezher Camii'nde gördüğü eğitimle alakalı olarak Ezher Camii ulemasından bir de icazet almıştır. Ezher Camii ulemasından Hasûn en-Nevâvî de bu icazeti 9 Aralık 1894 tarihinde onaylamıştır. İcazet veren Ezher Camii ulamasından Abdülkadir er-Râfîî onun nakli ve akli ilimlerde özel ve genel eğitim gördüğünü ifade etmiştir. İcazet veren Ezher âlimleri arasında Abdurrahman es-Sîvâvî el-Hanefî, Ahmed er-Rufâî el-Mâlikî, Ahmed Ebû Hatve, Hasan Abidîn, Muhammed Hüseyin Mahlûf el-Mâlikî, Muhammed Ahmed eş-Şâfiî, Muhammed el-Necdî eş-Şâfiî, Muhammed İbrahim Kandil eş-Şâfiî, Abdulmu'tî el-Halebî, Muhammed et-Tâhir, Abdurrahman Fûde el-Hanefî, Muhammed Abdullah, Muhammed el-Bahrî, Muhammed Ali el-Bulâkî el-Mâlikî, Abdurrahman Aliş el-Hanefî, Ahmed Ali Hicâzî, Ali Cuma, Muhammed el-Bina ve Muhammed Mûsâ eş-Şâfiî'nin isimleri geçmektedir.⁵⁵

Muhammed Kamil Efendi, Ezher Camii Medresesi'nde gündüz 7 saat, geceleyin de 2 saat derslere devam etmiştir. 7 Temmuz 1894 tarihli belgede ifade edildiğine göre geceli gündüzlü derse devam ettiği müderrislerden Muhammed Suûd, Mûsâ Ebussuûd, Ali, Abdurrezzak ve Mecid et-Tâhir tarafından tasdik edilmiştir. Muhammed Kamil Efendi'nin Ezher Camii Medresesi'nde ilim talebesinden olduğu Kudüs-ı Şerif Redif Binbaşı Ahmed Talat tarafından da 11 Temmuz 1894 tarihinde tasdik edilmiştir.⁵⁶

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tezkiresinde Muhammed Kamil Efendi'nin baba adı Muhammed Tahir Efendi, anne adı Mahbube olarak geçmektedir. Bir eşinin olduğu, 1902-1903 yıllarında askerlik yaptığı, Kudüs'ün Akabe-i Müftü sokağında 1/179 nolu meskende ikamet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca orta boylu, ela gözlü, beyaz tenli ve özürsüz olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷

⁵³ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 1.

⁵⁴ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 2.

⁵⁵ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 2.

⁵⁶ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 3.

⁵⁷ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 4.

Bâb-ı Fetva Sicill-i Ahvâl Şubesi müsvedde varakasında Kudüs Müftüsü Muhammed Kamil Efendi'nin Hz. Hüseyin'in sülalesinden olduğu ve bu vecihle kendisine el-Hüseyinî dendiğine vurgu yapılmış ve 3 Aralık 1903 tarihinde Kudüs müftüsü olarak bilfiil göreve tayin edildiği belirtilmiştir.⁵⁸

Muhammed Kamil Efendi Kudüs'ün Hanefi mezhebi müftüsüdür. Kudüs'ün bir de Şâfiî müftüsü vardır ki onun ismi ise Muhammed Tahir Efendi Ebussuûd'dur. Bu dönemde Kudüs'ün Şâfiî müftü müsevvidi Abdulkadir Efendi'dir. Muhammed Kamil Efendi Kudüs'te görev yaparken teşriki mesaide bulunduğu bazı yetkili görevliler vardır. Bunlar arasında liva müderrisi Mûsâ Efendi el-Berîdî, müderris Ahmed Efendi Tahyûb, müderris Mahmud Efendi eş-Şihâbî, Kudüs Şeriyeye Mahkemesi başkâtibi Hüsameddin Efendi ve aynı mahkemenin zabıt kâtibi Hasan İzzeddin Efendi vardır.⁵⁹

13 Mart 1917 tarihli belgede Muhammed Kamil Efendi'nin Kudüs müftülüğüne önce vekâleten bir ay sonra da asaleten atandığı ve kendisine aylık 200 kuruş maaş tahsis edildiği ifade edilmiştir.⁶⁰ 1326/1910 tarihli *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*'de Kudüs-ı şerif sancağı memurlarından bahsedilirken Muhammed Kamil Efendi'nin müftü olarak kaydedildiği görülmektedir.⁶¹

4. Şeyh Abdülkadir Efendi

Osmanlı son dönemi Kudüs müftülerinden biri de Şeyh Abdülkadir Efendi'dir. 18 Eylül 1885 tarihinde Kudüs'te doğmuştur. Babasının adı Muhammed Mustafa Efendi'dir. Babası marangoz esnafındandır. Şeyh Abdülkadir Efendi ilk eğitimini Kudüs'teki iptidai mektebinde görmüştür. Bu mektepten 16 Temmuz 1897 tarihinde tasdikname almıştır. Ardından 16 Eylül 1897 tarihinde Kudüs İdadiyesi'ne kayıt yaptırmıştır. 1902-1903 eğitim öğretim yılında imtihan-ı umumi neticesinde beşinci sınıfa terfi ettirilmiştir. Ancak yaşadığı bazı sağlık sorunları sebebiyle söz konusu mektebi terke mecbur kalmıştır. 1905, 1909 ve 1910 yıllarında Mescid-i Aksâ'da ve medresesinde dinî ve islâmî ilimler ile hadis ilmi tahsil etmiştir. Bu konuda üç adet icazetnamesi vardır. Türkçe ve Arapça yazabilmekte ve konuşabilmektedir. Neşredilmiş veya telif edilmiş bir eseri bulunmamaktadır. Mescid-i Aksâ müderrisliğine tayin olunduktan iki sene sonra Şâfiî fetva emniğine atanma durumu olmuştur. Yapılan imtihan neticesinde başarılı görülerek Kudüs Şâfiî fetva emniği görevine 14 Temmuz 1910 tarihinde tayin edilmiştir. Kendisine 24 Haziran 1915 tarihinde beşinci rütbeden bir nişan ve İzmir mücerred payesi verilmiştir. Memuriyeti müddetince görevinden herhangi bir ayrılma ve bir sorundan dolayı mahkeme altına alınma söz

⁵⁸ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 8.

⁵⁹ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 9.

⁶⁰ MŞH, USD, No. 3087-02, sayfa 11.

⁶¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (Selanik Matbaası, 1326), 826.

konusu olmamıştır.⁶² Şeyh Abdülkadir Efendi'ye 4 Temmuz 1915 tarihinde beşinci rütbeden Mecîdî nişanı verilmiştir.⁶³

Meşihat arşivinde Şeyh Abdülkadir Efendi'nin ulema dosyası içinde başka birisine ait devlet-i aliyye tezkiresi bulunmaktadır. Aydın vilayetinin Muğla kazasından 1270 doğumlu Hocasade Mehmed Sabri Efendi'ye ait bu tezkire sehven dosyaya konulmuş olsa gerektir. Bununla birlikte Şeyh Abdülkadir Efendi'ye ait bir tezkire daha mevcuttur. Buna göre Kudüs müftüsü Şeyh Abdülkadir Efendi'nin boyu "uzun", gözü "kara", siması "buğday", alâmetifârikası "şaşı gözlü", vilayeti "Kudüs" mahallesi/köyü "Tekye" sokağı "183/1 ve nevi meskeni "hane" olarak kaydedilmiştir. Tezkire Kudüs-ı Şerif Mutasarrıflığı nüfus nezareti tarafından 18 Mayıs 1905 tarihinde yazılmıştır.

Meşihat arşivinde Şeyh Abdülkadir Efendi'ye ait 4 Temmuz 1313 tarihli bir mekâtib-i iptidaiye şehâdetnâmesinin bir sureti mevcuttur. Şehâdetnâmede gördüğü dersler ve aldığı notlar bulunmaktadır. Buna göre Şeyh Abdülkadir Efendi, bu mektepte tecvidli Kur'an-ı Kerim okuma, ilmihal, Osmanlıca kelime bilgisi, Arapça kelime bilgisi, imla, sülüs yazısı, rik'a yazısı, kıraat, hesap, Osmanlı coğrafyası, Osmanlı tarihi, akaid ve ahlak dersleri görmüştür. Şehâdetnâmede Kudüs iptidai mektebindeki bazı öğretmenlerin isimleri ve branşlarına da yer verilmiştir. Buna göre mektepte Kur'an muallimi İsmail, hat ve hesap muallimi İbrahim, Lisan-ı Osmânî muallimi Abdullah Rüşdi, Şâfî fikhî muallimi Ali Rimadi ve akaid muallimi Ali vardır. Şehâdetnâmede ayrıca sekiz mümeyyizin ismi de mevcuttur. Sınavda öğretmenle birlikte hazır bulunarak öğrencinin bilgisini ve seviyesini yoklayan kimse konumunda olan mümeyyizlerin⁶⁴ isimleri ise şunlardır. Ali, Mustafa, el-Fazl, Tahir, Mehmed Tevfik, Ali, Mûsâ el-Bedirî, Ali, Mûsâ Ebûsuûd ve Arif. Şeyh Abdülkadir Efendi mektepte gördüğü on üç dersin onundan 10 tam puan almış, iki dersten 6 puan ve bir dersten de 7 puan almıştır. Böylece toplamda 129 toplam puanla birinci derece itibariyle şehâdetnâme almaya hak kazanmıştır. Şehâdetnâmedeki bilgiler bir tablo halinde şu şekilde verilebilir.⁶⁵

Tablo 4: Kudüs Müftüsü Şeyh Abdülkadir'in şehâdetnâmesi⁶⁶

⁶² MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 1-4.

⁶³ MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

⁶⁴ Kubbealtı Lugatı, "mümeyyiz," erişim tarihi 5 Şubat 2024, <http://www.lugatim.com/s/m%C3%BCmeyyiz>

⁶⁵ MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

⁶⁶ MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

Şeyh Abdülkadir Efendi'ye ait 16 Temmuz 1897 tarihli mekâtib-i ibtidâiye şahadetnamesinin bir sureti			
Dersler	Not	Muallimler ve mümeyyizler	İsimleri
Tilavet-i Kur'an-ı Kerim ve tecvid	10	Kıraat muallimi	İsmail
İlmihal	10	Hat ve hesap muallimi	İbrahim
Sarf-ı Osmanî	10	Lisan-ı Osmanî muallimi	Abdullah Rüşdî
İmla	6	Fıkıh-ı Şâfiî muallimi	Ali Rimadî
Kıraat	10	Akaid-i diniyye muallimi	Ali
Hesap	10	Mümeyyiz	Mustafa
Coğrafya-i Osmanî	10		El-Fazl
Tarih-i Osmanî	10		Tahir
Hatt-ı sülûs	6		Mehmed Tevfik
Akaid-i diniyye	10		Musa el-Bedirî
Sarf-ı Arabî	10		Ali
Hatt-ı rik'a	7		Musa Ebüssuûd
Ahlak	10		
Toplam	129		

Şeyh Abdülkadir Efendi, 13 Eylül 1897 tarihinde Kudüs idadi mektebinin birinci senesine kayıt yaptırmıştır. Kendisi 1902-1903 eğitim öğretim döneminde imtihan komisyonunca beşinci sınıfa terfi edilmiştir. Ancak kendi arzusuyla okulu terk ederek idadi mektebine devam etmemiştir.⁶⁷ Eğer Kudüs İdadi Mektebi'ne devam etmiş olsaydı 1903 yılında 123 Müslüman öğrencinin okuduğu ve müdürlüğünü Halid Efendi'nin yaptığı bu mektepte Türkçe dersini, Halid Efendi, İshak Efendi, Mehmed Faik Efendi ve Rüşdü Efendi'den, Fransızca, kitabet, ilm-i eşya malumat-ı sıhhiye ve ziraiye derslerini Halid Efendi'den, tarih derslerini İshak Efendi'den, Arapça derslerini Şeyh Tahir Efendi'den, hüsn-i hat dersini Said Efendi'den, hendese, coğrafya, resim ve cebir derslerini Şeyh Mûsâ Efendi'den, usul defteri ve Farsça derslerini Ali Efendi'den, hesap ve ilm-i ahlak dersini Mehmed Faik Efendi'den ve ulum-ı diniye dersini de Şeyh Tevfik Efendi'den alma fırsatı olacaktı.⁶⁸

Şeyh Abdülkadir 1916 yılında eğitim durumunu belgelendirmek için idadi mektebine müracaat etmiştir.⁶⁹ Müracaat ettiği bu dönemde Kudüs İdadi Mektebi'nin ismi ise artık Kudüs Mekteb-i Sultânî olmuştu. Zira Osmanlı Devleti topraklarında eğitimin kalitesini artırmak amacıyla idadi mekteplerin sultani mekteplere dönüştürüldüğü dönemde Kudüs-ü Şerif Mutasarrıfı Macid Şevket Efendi'nin girişimleriyle Kudüs İdadi Mektebi de 1913 yılında Kudüs Mekteb-i Sultânî'ye dönüştürülmüştür.⁷⁰ Kudüs Mekteb-i Sultânî Müdürü, ikinci müdür Mehmed Kemal ve kâtib Mahmud Hayri, Şeyh Abdülkadir Efendi'nin idadi mektebine yazıldığını fakat devam etmediğini beyan etmiştir.⁷¹

Şeyh Abdülkadir Efendi, iptidai mektebini bitirdikten sonra kayıt yaptırdığı idadi mektebine gitmese de Mescid-i Aksâ Medresesi'nde eğitimine devam etmiş ve buradaki eğitimini

⁶⁷ MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

⁶⁸ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, (İstanbul: Asr Matbaası, 1321), 727-728; Cengiz, "Kudüs-i Şerif İdadi Mektebi (1890-1913)", 110.

⁶⁹ MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

⁷⁰ BOA, *Mektubi Kalemi (MF.MKT)*, Gömlek No. 1188/20; Cengiz, "Kudüs-i Şerif İdadi Mektebi (1890-1913)", 116-117; Fatih Demirel, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultaniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVII/2 (2012), 342-344.

⁷¹ MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

tamamlamıştır. 1910 yılında Kudüs'te teşekkül olan imtihan komisyonunda 118 puan alarak ehliyetini ispat etmiş ve böylece medreseden mezun olarak şehâdetnâme almaya hak kazanmıştır. Kendisine 12 Kasım 1910 tarihinde şehâdetnâme verilmiştir. Şehâdetnâmesini mülazim-i evvel Mehmed Hafız, Yüzbaşı Ahmed, tabur imamı Hasan Sadi, Muhammed b. Nuri es-Seyyid, müderris Muhammed Emin Fehmi, şâfiî müftü Muhammed Tahir, belde müftüsü Muhammed Kamil ve Kudüs-ü Şerif mutasarrıfı Azmi onaylamıştır.⁷²

Şeyh Abdülkadir Efendi'ye 22 Mayıs 1915 tarihinde Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi tarafından İzmir mücerred payesi verilmiştir. Bu payenin verildiği belgede Şeyh Abdülkadir Efendi şu vasıflarla anlatılmıştır.

- ✓ “*kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkikîn*”: Gerçeği araştırıp ortaya koyan âlimlerin kendisine uyduğu kimse,
- ✓ “*umdetü'l-fudalâi'l-müdekkikîn*”: Gerçeği dikkatle inceleyen faziletli insanların kendisine dayanıp güvendiği kimse,
- ✓ “*nâşirü ahkâmi's-şer'ati ve'd-dîn*”: Dinin ve şeriatın hükümlerini yayan kimse,
- ✓ “*veresetü ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*”: peygamberlerin ilimlerinin varisleri,
- ✓ “*el-muhtassu bi-mezîd-i inâyeti'l-Meliki'l-Mu'în*”: Herkesin yardımcısı, mülkün gerçek sahibi ve kâinatın mutlak hükümdarı olan Allah'ın yardımına ziyadesiyle hususi olarak mazhar olan kimse,
- ✓ “*Kudüs-ı şerif ulemasından*”: Kudüs âlimlerinden,

5. Muhammed Emin Efendi

Muhammed Emin Efendi 1883 yılında Kudüs'te doğmuştur. Babasının adı Şeyh Ali Efendi'dir. Babası Mescid-i Aksâ müderrislerinden olup Kudüs fetva eminliği görevini ifa etmiş ve ruûs-ı hümâyun rütbesine haiz olmuştur. Muhammed Emin Efendi iptidai mektebini Kudüs'te okumuş ve burada çeşitli ilimleri ve funûnu tahsil ettikten sonra şehâdetnâmesini almıştır. Akabinde Mescid-i Aksâ müderrislerinde eğitimine devam etmiştir. Bu müderrislerden fıkıh ve akli ilimler konusunda 17 Temmuz 1896 tarihinde şehâdetnâme almıştır. Daha sonra ilim tahsili için Mısır'a gitmiş ve buradaki Ezher Camii'nde 9 yıl eğitim görmüş ve 1902 yılında icazetname almıştır. 14 Eylül 1910 tarihinde 200 kuruş maaşla Kudüs fetva eminliği görevine atanmıştır. Muhammed Emin Efendi fetva eminliği görevine ilaveten bir buçuk ay sonra 31 Ekim 1910 tarihinde 100 kuruş maaşla Mescid-i Aksâ'da dersiâm müderrisliğine tayin edilmiştir. 27 Şubat 1915 tarihinde 300 kuruş maaşla Kudüs Külliye-i Salahiyye'de ahval-i şahsiye muallimliğine atanmıştır. 14 Mart 1915 tarihinde 600 kuruş maaşla yine aynı yerde fıkıh muallimliğine, Eylül 1915'te ise 1000 kuruş maaşla fıkıh ve mantık muallimliğine tayin edilmiştir. Muhammed Emin Efendi görevi müddetince hiçbir suretle muhakeme altına alınmamıştır. Rütbe ve nişanı yoktur. Telif ettiği bir eseri de

⁷² MŞH, USD, No. 4267-01, sayfa 4.

bulunmamaktadır. Meramını ifade edecek kadar Türkçe bilmekte ve okumaktadır. Arapçaya mükemmelen vukufiyeti vardır.⁷³ Muhammed Emin Efendi'nin 29 Haziran 1905 tarihli nüfus kaydı bilgilerine göre bu tarihte Ezher Camii'nde halen talebe ve bekâr olduğu ifade edilmiştir. Nüfus kaydında isim ve şöhretinin “Şeyh Muhammed Emin Efendi”, babasının adının “Şeyh Ali Efendi”, annesinin isminin “Hafize Hanım”, doğum tarihinin “hicri 1300/ mali 1299”, doğum yerinin “Kudüs”, boyunun “uzun”, gözünün “ela”, simasının “beyaz”, eşkâli ve alâmetifârikasının “tam” olduğu belirtilmiştir. Nüfusu ise Kudüs'ün Babü'l-Halil mahallesinde Şeyh es-Sevrî sokağında 86/1 nolu meskende kayıtlıdır.⁷⁴ Muhammed Emin Efendi'nin iptidai mektepten aldığı şehâdetnâmede okuduğu dersler ve aldığı notlarını tablo halinde şu şekilde oluşturmak mümkündür.

Tablo 5: Kudüs Müftüsü Şeyh Abdülkadir'in şehâdetnâmesi⁷⁵

Şeyh Muhammed Efendi'ye ait 17 Temmuz 1896 tarihli mekâtib-i ibtidâiye şahadetnamesinin bir sureti			
Dersler	Not	Muallimler ve mümeyyizler	İsimleri
Tilavet-i Kur'an-ı Kerim ve tecvid	10	Kuran ve tecvid muallimi	İsmail
Tecvid	10	Lisan-ı Osmanî muallimi	Rüşdî
İlmihal	10	Hat ve hesap muallimi	İbrahim
Sarf-ı Osmanî	7	Sarf-ı Arabî	Ali Rimadî
İmla	10	Akaid-i diniyye muallimi	Ali
Kıraat	5	Mümeyyiz	Ali
Hesap	7		Osman
Coğrafya	10		Kamil
Tarih	9		Muhammed Said
Hat	8		Ali el-Hamaî
Akaid	10		Musa Ebüssuûd
Sarf-ı Arabî	10		
Hatt-ı sülûs	8		
Ahlak	10		
Toplam	124		

Muhammed Emin Efendi, Ezher Camii Medresesi'nden 10 Şubat 1902 tarihinde icazetname almıştır. Daha sonra talebi üzerine Ezher Camii şeyhi ve müderrisleri, 9 Temmuz 1910 tarihinde kendisine icazetname verdiklerine dair birer yazı yazmışlardır. Ezher Camii şeyhinin yazdığı Arapça icazetname yazısında Ezher Camii'nin meşhur bir ilim merkezi olduğuna ve ilim öğrenmek isteyen insanların pek çok beldeden buraya akın ettiğine vurgu yapılmıştır. İlim tahsili için Kudüs'ten buraya gelen ve burada derslere devam eden Şeyh Muhammed Emin b. Şeyh Ali'ye takva şartıyla icazet verildiği ifade edilmiştir. Ezher Camii müderrislerinden İbrahim el-Hadidî, Muhammed Mazi er-Rûhâyi, Ali el-Havlî, Ali Abdurrahman ve Muhammed Mûsâ el-Bahremî

⁷³ MŞH, USD, No. 4273-01, sayfa 1-2.

⁷⁴ MŞH, USD, No. 4273-01, sayfa 3.

⁷⁵ MŞH, USD, No. 4273-01, sayfa 3.

tarafından Arapça olarak yazılan diğer icazetname yazısında ise fetva verme ve tedris konusunda Muhammed Emin Efendi'ye icazetname verildiği beyan edilmiştir.⁷⁶

Sonuç

İslâm'ın ilk kiblesi Mescid-i Aksâ'yı, Hz. Peygamber'in isra ve miraç mucizesinin gerçekleştiği kutsal mekâm bünyesinde barındıran Kudüs, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılmış ve 1516-1917 yılları arasında 401 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır. Osmanlı bu kutsal şehir Müslümanların dinî sorunlarının çözümü ve fetva işlerinin yürütülmesi hususunda Şeyhülislâmlık/Meşihat makamına bağlı olarak ilk dönemden itibaren müftüler tayin etmiştir. Osmanlı son döneminde Kudüs'te biri Hanefî, diğeri Şafiî olmak üzere iki ayrı müftü aynı anda görev yapmıştır. Bu da devletin fikhî mezhep farklılıklarına değer verdiğine ve hassasiyet gösterdiğine işaret etmektedir. Kudüs'ün son Osmanlı müftülerinden Muhammed Tahir el-Hüseynî 1865'te, Muhammed Kamil Efendi 1908'de ve Muhammed Emin Efendi 1910'da Kudüs Hanefî müftüsü olarak, Muhammed Tahir Efendi 1905'te ve Şeyh Abdülkadir Efendi ise 1910'da Kudüs Şafiî müftüsü olarak göreve başlamıştır. Meşihat arşivinde bu mezkûr müftülerin biyografik bilgileri yer almıştır. Bu müftülerin hepsi de Kudüs doğumlu olup iptidai eğitimlerini Kudüs'te tamamlamış ve Mescid-i Aksâ Medresesi'nde eğitim görmüşlerdir. Müftüler dinî ilimlerin yanı sıra aklî, naklî ve fennî ilimler de okumuşlardır. Şeyh Abdülkadir Efendi ve Muhammed Kamil Efendi ayrıca Kudüs'te İdadiye Mektebi'nde okumuştur. Muhammed Kamil Efendi ve Muhammed Emin Efendi, Kudüs'teki ilköğretimini ve Mescid-i Aksâ Medresesi'nde eğitimlerini tamamladıktan sonra ilim tahsili için Mısır'a gitmişler ve buradaki Ezher Camii'nde eğitim görmüşlerdir. Muhammed Emin Efendi, diğer müftülerden farklı olarak müftülük vazifesinin yanı sıra Mescid-i Aksâ'da dersîâm müderrisliği görevini de ifa etmiştir. Müftülerin hepsi de Arapça ve Türkçe bilmektedirler. Müftülerden Muhammed Tahir el-Hüseynî, Muhammed Tahir Efendi ve Şeyh Abdülkadir Efendi'ye devlet tarafından Mecîdî nişan ve İzmir mücerred payesi verilerek kendileri taltif edilmiştir. Hiç birisinin telif ettiği bir eseri yoktur. Müftüler resmi olarak Kudüs'te idari teşkilatın başındaki sancak mutasarrıfının emrinde görev yapmışlardır. Kudüs müftüleri sadece fetva hizmetleri sunmamışlar, Kudüs Liva İdaresi Meclisi'nin (Meclis-i İdâre-i Livâ'nın) asli üyesi olarak şehrin idare meclisinde görev almışlardır. Kudüs müftüleri bu meclisin diğer tabii (asli) üyeleri olan Kudüs mutasarrıfı, muhasebecisi ve tahrirat müdürü ve dört de seçilmiş azalar (azay-ı müntahaba) ile beraber çalışarak şehrin idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Bununla beraber Kudüs müftüleri surre yardımlarının dağıtımını, vakıfların hayrî hizmetlerini teşvik etme, şehirdeki önemli dini hadiseler ve özellikle Mescid-i Aksâ'daki gayri Müslimlerin hakları gibi toplumsal konularda etkin rol almışlar, talep edildiği durumlarda resmi olarak görüş beyan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti Kudüs müftüleriyle yaptığı yazışmalarda onlar hakkında övgü ve iltifat dolu sözler kullanmaya özen göstermiştir. Onlar hakkında “kadıların en büyük kadısı”, “ilim ve irfan cevheriyle süslenen”, “faziletli insanların kendisine dayanıp güvendiği”, “dinin ve şeriatin hükümlerini yayan”, “peygamberlerin ilimlerinin varisi olan” ve “Allah'ın yardımına ziyadesiyle

⁷⁶ MŞH, USD, No. 4273-01, sayfa 3.

mazhar olan kimse” gibi ifadeler sarf etmişlerdir. Bu övgülü ifadeler Osmanlı devletinin bürokratik yazışmalarda nezakete, Kudüs’e, Kudüs müftülerine ve müftülük makamına ne kadar değer verdiğini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Aköz, Alaattin. “İstanbul'dan Kutsal Topraklara Uzanan Sevgi Yolu: Surre Alayları ve 1680 Surre” . *Üç Kıta- Bir Tarihçi Prof. Dr. İlhan Şahin Armağanı*, ed. Güljanat K. Ercişasın- Muhammed Bilal Çelik. Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları, 2021.
- Aseli, Kamil Cemil. “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Aseli, Kamil Jamil. “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/334-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. “Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/327-329. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Mu'âf, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîh*, thk. Merkezü'l-Bühûs. 10 Cilt. Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 1433/2012.
- Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Aksâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/207-213. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Cengiz, Abdullah. “Kudüs-i Şerif İdadi Mektebi (1890-1913)”. *History Studies* 12/1 (2020), 103-124.
- Çakar, Enver. “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdari Taksimatı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (2003), 351-374.
- Demirel, Fatih. “II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultaniler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVII/2 (2012), 342-344.
- Demirkent, Işın. “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/329-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Düstur*. Cilt 1. İstanbul, Matbaa-i Amire, 1289.
- Evliya Çelebi, Evliya Mehmed Zillî ibn Derviş. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

- Hammer, Joseph Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1989.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/323-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Harman, Ömer Faruk. “Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/207-213. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. “İsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/465-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hoca Sâdeddin. *Tâcü't-Tevârîh*. İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1297.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi. *Kitâbü'l-Futûh*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dârü'l-Edvâ', 1991.
- İbnü'l Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ'. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978.
- İbn İshak, Muhammed. *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi*. thk. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1978.
- İbn Şeddâd, Bahâüddin. *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*. th. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çeviren Ruşen Sezer. İstanbul: YKY Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İsfahânî, İmâdüddin. *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*. Kahire: Dârü'l-Menâr, 2004.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MŞH), *Ulema Sicil Dosyaları (USD)* No. 3733-01; 3088-02, 4267-01; 3087-02; 4273-01,
- Karabulut, Asuman – Tercan, Hatice. “Erzurum Vilayet Salnâmelerine Göre Erzincan Sancağında İdari Taksimat”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 69 (2020), 499-520.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş–Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kubbealtı Lugatı, “mümeyyiz,” <http://www.lugatim.com/s/m%C3%BCmeyyiz> Erişim tarihi: 5 Şubat 2024,
- Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Râid b. Sabri. Riyad: Dârü'l-Hadâra, 2015.
- Oflaz, Abdulhalim. “Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü Fethi, Şehre ve Şehir Halkına Muamelesi”. *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Velioğlu vd. İstanbul: Ensar Yayınları, 2024.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5/5 (1996), 89-103.
- Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi. *Târih-i Solakzade*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1298.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Târihu't- Taberî Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1967.
- Temir, Hakan. “Filistin Bölgesinde Yaşayan Arap Kabilelerin Kökenleri ve Bölge Üzerindeki Etkilerinin Tespiti”. *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Velioğlu vd. İstanbul: Ensar Yayınları, 2024.
- Tomar, Cengiz. “Kudüs (Memlûkler Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

- Tuncer, Seral. "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı". *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, ed. Fethi Gedikli. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*. Dersaadet: Hilal Matbaası, 1324.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*. Selanik Matbaası, 1326.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1333-1334 sene-i Maliye*. Dersaadet: Hilal Matbaası, 1334.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*. İstanbul: Asr Matbaası, 1321.
- Suriye Vilayeti Salnâmesi. *Salnâme 1288 3. Defa*. Şam: Suriye Litografya Matbaası, 1288.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).
- BOA, *Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)*, Gömlek No. 55-76.
- BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evkaf (TS.MA.e)*, Gömlek No. 689-34; 817-26; 1122-70.
- BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (TS.MA.d)*, Gömlek No. 1213; 1613; 3532; 3539; 3555; 7114.
- BOA, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S)*, Gömlek No. 60-50.
- BOA, *Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO)*, Gömlek No. 1073-80440.
- BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)*, Gömlek No. 202-7.
- BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)*, Gömlek No. 38-24; 83-88.
- BOA, *Mektubi Kalemi (MF.MKT)*, Gömlek No. 2313-135; 1188/20.
- BOA, *Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d)*, Gömlek No. 863; 878; 898.
- Velioğlu, Tuğba. "Müslüman Devlet Başkanlarının Kudüs'te Gayrimüslimlere Yönelik Uyguladıkları Hoşgörü Siyasetine Dair Örnekler". *Geçmişten Günümüze Filistin*. ed. Tuğba Velioğulu vd. İstanbul: Ensar Yayınları, 2024.
- Wilkinson, John. "Jerusalem under Rome and Byzantium 63 BC-637 AD". *Jerusalem in History* ed. K.J.Asali. England: Scorpion Publishing, 1989.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed. *Târîhü'l-Ya'kûbî*. thk. Muhammed Sadık. Necef: el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1963.
- Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim İbn Şihâb. *el-Meğâzî en-Nebeviyye*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımeşk: Dârü'l-Fikr, 1981.